

Ковальова О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри юридичних дисциплін факультету № 2
Донецького юридичного інституту МВС України
ORCID ID: 0000-0003-4555-0172

ІНФОРМАЦІЙНО-ПІЗНАВАЛЬНА СКЛАДОВА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. У статті розглядається інформаційно-пізнавальна складова досудового розслідування. Автор визначає такі особливості пізнавальної діяльності слідчого: 1) ретроспективний характер діяльності (здійснюється після вчинення злочинної події); 2) пізнання здійснюється у формі доказування (за допомогою кримінально-процесуальних засобів); 3) така діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами (дознавач, слідчий, прокурор); 4) пізнання має на меті одержання інформації, що має значення для встановлення істини у справі; 5) засоби здійснення діяльності визначені у кримінально-процесуальному законі. Вказується, що першочерговим завданням інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого є розпізнання слідів кримінального правопорушення, схожих на сліди події, котра не є суспільно небезпечною. В цьому контексті особливого значення набуває розмежування слідів на ті, котрі передували кримінальному правопорушенню, ті, що мають безпосереднє відношення до нього та ті, що з'явилися після вчинення. Сприйняття такого роду слідової інформації стає можливим за рахунок моделювання ймовірної події кримінального правопорушення із наступним її пізнанням. У зв'язку із цим одним із способів реалізації інформаційно-пізнавального процесу в межах досудового розслідування є пошук та збирання належних доказів. Підсумовується, що основними особливостями інформаційно-пізнавальної діяльності є: 1) гносеологічний підхід до сприйняття особливостей події кримінального правопорушення – встановлення послідовності дій кримінального правопорушника, необхідних для встановлення особливостей суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (вина, мотив та мета); спосіб реалізації умислу та суспільна небезпечність наслідків та їх критична оцінка; 2) нормативно-визначений порядок отримання інформації – процес збирання відомостей відбувається за рахунок дій та способів, а також відповідно до порядку, визначеного кримінальним процесуальним законодавством; 3) кримінально-правові межі процесуальної діяльності – інформація збирається стороною кримінального провадження в об'ємі, достатньому для доведення вини кримінального правопорушника та встановлення правильної кваліфікації кримінального правопорушення, що необхідно для наступного обрання на стадії судового розгляду виду та строку покарання, достатнього для виправлення правопорушника.

Ключові слова: досудове розслідування, інформаційно-пізнавальна діяльність, кримінальне процесуальне законодавство, слідчий, дізнання, кримінальне провадження.

Досудове розслідування є дуже важливим процесом пізнання об'єктивної реальності та події кримінального пра-

вопорушення, що дозволяє максимально об'єктивно підійти до обрання виду та строку покарання правопорушника, достатнього для виконання завдань кримінального та кримінального процесуального законодавства. При цьому необхідно відмітити, що основну роль в межах досудового розслідування відіграє пізнавальна діяльність сторін кримінального провадження, котра є невід'ємним елементом. Отже, враховуючи вказане, вважаємо доцільним зупинитись на особливостях інформаційно-пізнавальної складової досудового розслідування більш детально.

Так, В.В. Тіщенко пише, що пізнавальна діяльність, що здійснюється в ході розслідування, відрізняється рядом особливостей:

- пізнання в розслідуванні злочинів має переважно ретроспективний характер, тому що об'єктом пізнання є подія, віддалена від моменту розслідування більшим чи меншим відрізком часу;
- пізнання в розслідуванні здійснюється спеціально уповноваженими на те суб'єктами, у функціональні обов'язки яких входить з'ясування істини з досліджуваної події;
- розслідування як процес пізнання має визначений адресат – суд, що остаточно оцінює законність ходу розслідування, вірогідність, об'єктивність, повноту його результатів;
- пізнання в розслідуванні здійснюється у вигляді процесуального доказування, тобто за встановленим законом порядком шляхом збирання, дослідження й оцінки доказів;
- процес пізнання розслідуваної події обмежений процесуальними термінами [1, с. 92–96].

Підхід вченого, на наш погляд, є достатньо виваженим та повним. *Аналіз викладених ним положень, а також праць інших авторів дає підстави для визначення наступних особливостей пізнавальної діяльності слідчого: 1) ретроспективний характер діяльності (здійснюється після вчинення злочинної події); 2) пізнання здійснюється у формі доказування (за допомогою кримінально-процесуальних засобів); 3) така діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами (дознавач, слідчий, прокурор); 4) пізнання має на меті одержання інформації, що має значення для встановлення істини у справі; 5) засоби здійснення діяльності визначені у кримінально-процесуальному законі.*

Об'єктом інформаційно-пізнавального процесу є подія минулого. Інформаційно-пізнавальна діяльність сторони кримінального провадження завжди має ретроспективний характер, що обумовлено тим фактом, що нею сприймається інформація про обставини суспільно небезпечного діяння, котре було вчинено деякий (інколи – достатньо тривалий) час тому. Це значно ускладнює сприйняття фактів та подій об'єктивної реальності, що пояснює необхідність застосування слідчим/дознавачем

чем специфічних методів та методик розслідування, достатніх для пошуку та використання юридично значущої інформації. Основні обставини кримінального правопорушення встановлюються виключно за його слідами, котрі стають доказами.

М.Г. Шурухнов підкреслює, що обсяг доказової та іншої криміналістично значущої інформації та її важливість залежать від того, наскільки значимими та чіткими є зміни в оточуючому середовищі, від ступеня впливу на носії інформації, а також від того, наскільки вказані зміни пов'язані із суб'єктом злочину та його злочинною поведінкою [2, с. 22–24]. В.В. Тіщенко пропонує розподіляти інформаційні процеси, що лежать в основі доведення як специфічної пізнавальної діяльності, спрямованої на розкриття злочинів на такі стадії: 1) пошук і виявлення криміналістично значущої інформації; 2) сприйняття і фіксація криміналістично релевантної інформації; 3) обробка інформації; 4) використання інформації [1, с. 99–104]. В юридичній літературі мають місце неоднозначні позиції щодо предмета розслідування (те, що досліджується, встановлюється, пізнається). Зокрема, існує думка, що розслідування злочинів – це пізнання подій минулого за залишеними матеріальними й ідеальними слідами [3, с. 18]. Є.Д. Лук'янчиков зазначає, що у слідах події злочину міститься інформація про ознаки особи, яка вчинила його, а також предметів, застосованих під час учинення злочину. Таким чином, інформація (відомості) про особу й інші об'єкти міститься у слідах, які є її джерелами [4, с. 79]. Зазначені висловлювання вчених, на наш погляд, є цілком слушними, оскільки будь-яка форма активності під час реалізації завдань досудового розслідування пов'язана зі сприйняттям певної інформації. Розслідування само по собі є процесом, спрямованим на встановлення різноманітних ретроспективних обставин вчинення кримінальних правопорушень, відомості про які виступають доказами у кримінальному провадженні. Видається, що саме інформаційний аспект відображено в ст. 84 КПК України, в якій вказано, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [5].

Не дивлячись на те, що час вчинення кримінального правопорушення та початок досудового розслідування у будь-якому випадку віддалені один від одного (що ще раз підтверджує «історизм» процесу розслідування), безпосередньо пізнання розпочинається одночасно із початком досудового розслідування, що обумовлено ознайомленням слідчим/дознавачем з тими фактичними обставинами, котрі стали достатніми для їх внесення до Єдиного реєстру досудового розслідування. Тобто, *в цьому контексті важливу роль відіграє етапність інформаційно-пізнавальної діяльності, котру умовно можна поділити на:* 1) **початкову** – відповідно до ст. 214. слідчий, дознавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань... Таким чином, заява, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення є першими інформаційними джерелами, котрі потребують пізнання; 2) **фактичну** – процес збирання доказів та доказування; 3) **завершальну** – процес складення обвинувального вироку та перевірка відповідності зібраної доказової бази для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Першочерговим завданням інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого є розпізнання слідів кримінального правопорушення, схожих на сліди події, котра не є суспільно небезпечною. В цьому контексті особливого значення набуває розмежування слідів на ті, котрі передували кримінальному правопорушенню, ті, що мають безпосереднє відношення до нього та ті, що з'явилися після вчинення. Сприйняття такого роду слідової інформації стає можливим за рахунок моделювання ймовірної події кримінального правопорушення із наступним її пізнанням. У зв'язку із цим одним із способів реалізації інформаційно-пізнавального процесу в межах досудового розслідування є пошук та збирання належних доказів.

М.І. Єнікєєв справедливо зазначає, що слідче пізнання – пізнання доказове – верифіковане: воно перевірене усіма висновками слідчого. Слідче пізнання розвивається на базі ймовірно-інформаційного моделювання, має за мету одержання достовірного знання про розслідувану подію [6, с. 124–125]. Не можна залишити без уваги те, що наразі в кримінальній процесуальній доктрині, здебільшого, панує думка про те, що інформаційно-пізнавальна функція досудового розслідування реалізується за рахунок діяльності слідчого/дознавача. При цьому ми не можемо заперечувати той факт, що сприйняття та пізнання інформації здійснюється, здебільшого, за рахунок збирання доказової інформації та, власне, процесу доказування. Це свідчить про багатовекторність інформаційно-пізнавальної функції досудового розслідування, котра може бути реалізована всіма сторонами кримінального провадження. В контексті останньої думки, пропонуємо звернути увагу на ст. 93 КПК України, в якій вказано, що збирання доказів (як один із способів отримання та пізнання процесуально важливих відомостей – *додано нами – О.К.*) здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом [5].

Існує також позиція про те, що предметом розслідування є система кримінально-релевантної діяльності, тобто діяльності з ознаками злочину зі всіма її підсистемами, елементами і взаємозв'язками між ними [7, с. 93]. Така позиція є достатньо категоричною і викликає певні заперечення, оскільки предметом розслідування є не сама діяльність з ознаками злочину, а лише кримінально-процесуальні (предмет доказування) та криміналістично значущі обставини, які підлягають встановленню під час розслідування. Заслужує на увагу підхід, за яким предмет розслідування охоплюється криміналістичною характеристикою злочинів [8]. Так, Р.С. Белкін пише, що правильне розуміння змісту криміналістичної характеристики злочинів робить непотрібним наведення як самостійного структурного елемента конкретної окремої методики переліку обставин, що підлягають доказуванню (встановленню) у даній категорії кри-

мінальних справ. Зміст криміналістичної характеристики має охоплювати всі елементи предмета доказування з тими їх особливостями, які характерні саме для розслідування конкретної категорії злочинів. Інше вирішення питання неминує призводити або до неповноти криміналістичної характеристики, в якій не відображаються які-небудь елементи предмета доказування, що характеризують злочин саме в криміналістичному аспекті, або до дублювання змісту цих двох структурних елементів методики [9, с. 331]. Ми підтримуємо позицію Р.С. Белкіна та з точки зору кримінального процесу хочемо зазначити, що інформаційно-пізнавальна функція досудового розслідування спрямована на встановлення інформації, необхідної для притягнення певної особи за вчинення кримінального правопорушення, кваліфікованого відповідно до статті Особливої частини кримінального законодавства. Сприйняття інформаційно-пізнавального процесу як кримінально-релевантної діяльності зміщує акцент з кінцевої мети, якою є об'єктивний обвинувальний вирок на слідчо-оперативну діяльність як самоціль кримінального провадження, що звужує предмет досудового розслідування та, відповідно, функцій останнього.

Дещо іншу позицію займає І.Ф. Герасимов, який вказує, що важливого значення набуває визначення кола обставин, що підлягають установленню і дослідженню щодо категорії злочинів. Дані, що тут викладаються, засновуються, з одного боку, на елементах складу злочину і предметі доказування, тобто на законі, а з іншого – на відомостях, що містяться в криміналістичній характеристиці, що дозволяє індивідуалізувати та конкретизувати обставини, що підлягають установленню під час розслідування. Нерозривний зв'язок між криміналістичною характеристикою і колом обставин, що підлягають доказуванню, надає певні підстави вважати, що останні за своєю сутністю, є частиною криміналістичної характеристики, охоплюються нею [10, с. 328]. Ми є прихильниками думки про те, що інформаційно-пізнавальна функція досудового розслідування здійснюється шляхом збирання доказів та доказування. При цьому в кримінальній процесуальній науці існує досі невирішена проблема щодо можливості ототожнення процесуально-правового та інформаційно-пізнавального аспекту доказування.

Так, перш ніж докази стануть предметом дослідження з метою їх пізнання в межах кримінального процесу, треба здійснити низку розумових, логічних, не процесуальних заходів, які мають на меті конкретизацію самого дослідницького процесу, вивчення обставин виникнення і реалізацію можливостей отримання доказів, аналіз способів і засобів отримання інформації, яка може мати доказове значення [11, с. 84]. Свого часу деякі науковці наполягали на тому, що у кримінальному процесі безпосередньо без доказування можна пізнати збережені наслідки скоєного, залишені продукти протиправної поведінки, виявлені предмети злочинного діяння, засоби, якими були скоєні злочини, обставини, які відносяться до особи злочинця тощо. У сучасній науковій літературі цю ідею підтримує А.Р. Белкін, який вказує на те, що низка фактів, які входять як до події злочину, так і до складу предмета доказування доступні для безпосереднього сприйняття слідчим чи судом. Всі ці факти відносяться до категорії доказів у кримінальному судочинстві і визнання можливості їх чуттєвого пізнання має принципове значення, як підтвердження загальності процесу пізнання [12, с. 5]. Отже, можна відмітити, що *інформаційно-пізнавальну діяльність в межах досудового*

розслідування можна поділити на реалізовану в процесі доказування та на ту, що здійснюється шляхом опрацювання практично важливих відомостей, отриманих в ході розслідування, але таких, що не потребують доказування у його пізнавальному розумінні (сенсорне сприйняття окремих об'єктивних обставин кримінального правопорушення). Процес розпізнання слідів кримінального правопорушення, схожих на сліди події, котра не є суспільно небезпечною є універсальним та потребує симбіозу двох вищезазначених видів інформаційно-пізнавальної діяльності в межах досудового розслідування. Це можна пояснити тим, що сторона кримінального провадження за рахунок сенсорного сприйняття окремих об'єктивних обставин кримінального правопорушення формує належну доказову базу, шляхом відібрання тільки процесуально важливих та об'єктивних даних.

Таким чином, *інформаційно-пізнавальна складова досудового розслідування – це діяльність сторони кримінального провадження, пов'язана із пошуком інформації, пов'язаної із обставинами кримінального правопорушення, котра інтегрується за рахунок дискурсивного мислення та призводить до отримання певного знання, достатнього для встановлення об'єктивної кримінологічної істини через симбіоз інтелектуальних операцій та практичних дій.* Інформаційно-пізнавальний процес досудового розслідування відтворюється крізь призму таких обов'язкових складових як: 1) *нормативно-правова визначеність* – інформаційно-правова діяльність має проводитись у порядку та в межах, визначених кримінальним процесуальним законодавством України та іншими нормативно-правовими актами держави, регулюючими певні суспільні відносини; 2) *достовірність доказової інформації* – дані, отримані в ході інформаційно-пізнавальної діяльності повинні мати передбачені в ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальні джерела, а також відповідати вимогам, викладеним в ст.ст. 85-88 КПК України; 3) *обмежена процесуальна строковість* – інформаційно-пізнавальна діяльність сторонами кримінального провадження здійснюється в розумні строки, відповідно до критеріїв, викладених в ч. 3 ст. 28 КПК України; 4) *належність процесуальних рішень* – результати інформаційно-пізнавальної діяльності повинні бути підкріплені/обґрунтовані/завершені відповідними об'єктивними процесуальними рішеннями (у т.ч. – обвинувальним вирокі).

Інформаційно-пізнавальну діяльність в межах досудового розслідування можна етапізувати наступним чином: 1) *початковий етап* – відповідно до ст. 214 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань... Таким чином, заява, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення є першими інформаційними джерелами, котрі потребують пізнання; 2) *фактичний етап* – процес збирання доказів та доказування; 3) *завершальний етап* – процес складання обвинувального

вируку та перевірка відповідності зібраної доказової бази для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Основними особливостями інформаційно-пізнавальної діяльності є: 1) *гносеологічний підхід до сприйняття особливостей події кримінального правопорушення* – встановлення послідовності дій кримінального правопорушника, необхідних для встановлення особливостей суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (вина, мотив та мета); спосіб реалізації умислу та суспільна небезпечність наслідків та їх критична оцінка; 2) *нормативно-визначений порядок отримання інформації* – процес збирання відомостей відбувається за рахунок дій та способів, а також відповідно до порядку, визначеного кримінальним процесуальним законодавством; 3) *кримінально-правові межі процесуальної діяльності* – інформація збирається стороною кримінального провадження в об'ємі, достатньому для доведення вини кримінального правопорушника та встановлення правильної кваліфікації кримінального правопорушення, що необхідно для наступного обрання на стадії судового розгляду виду та строку покарання, достатнього для виправлення правопорушника.

Література:

1. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
2. Шурухнов Н.Г. Криміналістика: учебник. 2-е изд., исправл. и доп. М.: Эксмо, 2008. 718 с.
3. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія. К.: НАВСУ-НВТ «Правник», 2000. 450 с.
4. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran387#n387>
6. Еникеев М.И. Юридическая психология: учебник.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 517 с.
7. Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности. М.: Изд-во МГУ, 1989. 89 с.
8. Щур Б.В. Проблема визначення предмета, напрямків та етапів розслідування. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/04_2011/11shhbvter.pdf
9. Белкин П.С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юристъ, 1997. 480 с.
10. Герасимов И.Ф. Общие положения методики расследования преступлений. Криминалістика: учебник / под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. М.: Высшая школа, 1994. 672 с.

11. Халупенко Д. М. Співвідношення пізнання і доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 3. С. 81-91.
12. Белкин А. Р. Теория доказывания : научно-методическое пособие. М. : Изд-во НОРМА, 1999. 429 с.

Kovalova O. Informative-cognitive component of a pre-trial investigation

The article considers the information and cognitive component of the pre-trial investigation. The author identifies the following features of the cognitive activity of the investigator: 1) retrospective nature of the activity (carried out after the commission of a criminal event); 2) cognition is carried out in the form of evidence (with the help of criminal procedure); 3) such activities are carried out by special entities (investigator, investigator, prosecutor); 4) cognition aims to obtain information that is important for establishing the truth in the case; 5) the means of carrying out the activity are defined in the criminal procedure law. It is pointed out that the primary task of information and cognitive activity of the investigator is to identify traces of a criminal offense, similar to the traces of an event that is not socially dangerous. In this context, it is especially important to distinguish between those that preceded the criminal offense, those that are directly related to it and those that appeared after the offense. Perception of this kind of trace information becomes possible by modeling the probable event of a criminal offense with its subsequent knowledge. In this regard, one of the ways to implement the information and cognitive process in the pre-trial investigation is to find and collect relevant evidence. It is concluded that the main features of information and cognitive activities are: 1) epistemological approach to the perception of the criminal offense – establishing the sequence of actions of the criminal offender, necessary to establish the subjective side of the criminal offense (guilt, motive and purpose); method of realization of intent and social danger of consequences and their critical assessment; 2) normatively defined procedure for obtaining information – the process of collecting information is due to actions and methods, as well as in accordance with the procedure established by criminal procedural law; 3) criminal-legal limits of procedural activity – information is collected by the party to the criminal proceedings in a volume sufficient to prove the guilt of the criminal offender and establish the correct qualification of the criminal offense, which is necessary for subsequent election at the stage of trial.

Key words: pre-trial investigation, information-cognitive activity, criminal procedural legislation, investigator, inquiry, criminal proceedings.